

CZAKÓ ÁGNES-KUCZI TIBOR-LENGYEL GYÖRGY-VAJDA ÁGNES

Czakó Ágnes, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Szociológia tanszék.

Kuczi Tibor, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Szociológia tanszék.

Lengyel György, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Szociológia tanszék.

Vajda Ágnes, Munkaügyi Kutatóintézet.

A kisvállalkozások néhány jellemzője a kilencvenes évek elején

A hazai kis és közepes vállalkozások száma a kimutatások szerint napjainkban már eléri a 800 ezret. A szerzők azt vizsgálják, hogyan változott meg a vállalkozók társadalmi összetétele 1988 óta, milyen jellemző gazdálkodási magatartást követnek a gazdaság kisszereplői a kilencvenes évek átalakuló viszonyai között. Fontos kérdésük, hogy elválíke a kisvállalkozók háztartásának és vállalkozásának gazdálkodása, s kirajzolhatóe a tényleges vállalkozók rétege a társadalmilag rendkívül differenciált kistulajdonosok között.²

A társadalomkutatók és gazdaságpolitikusok a magyar társadalmi és gazdasági átalakulás fontos jellemzőjének tartják azt a tényt, hogy jelentősen megnőtt a kis és közepes vállalkozások¹ száma. A folyamatot értékelők közül sokan úgy vélik, hogy a gazdaság "piacivá" tételéhez elengedhetetlen, hogy az önállóan gazdálkodók társadalmi csoportja növekedjék, s tovább bővüljön a társadalom polgárrá válni akaró és képes rétege, s ennek előfutárait a mai vállalkozókban - és kisvállalkozókban - vélik megtalálni. A vállalkozók széles és differenciált társadalmi rétegén belül a kis és közepes vállalkozások számának gyors növekedése másokban kétséget ébreszt, vajon vállalkozóke ök a fogalom közgazdasági értelmében. Vajon a tőke hatékony működtetése, a profitszerzés gazdálkodásuk elsődleges célja, vagy inkább azt tekintik feladatuknak, hogy családjuk számára megfelelő fogyasztási színvonalat biztosítsanak kizárólag saját munkavégző képességük önálló értékesítésével, avagy inkább egy meghatározott tevékenységi körön, ágazaton belül a megélhetést biztosító kistermelést részesítik előnyben? (LAKY [1987], GÁBOR [1994]). Vagyis az a kérdés, hogy a mára már 800 ezer körülire tehető kis és közepes vállalkozások tulajdonosai mint gazdasági szereplők vajon vállalkozóként, kistermelőként vagy pusztán a megélhetés forrásait kereső önállóként viselkedneke.² Gazdálkodásuk néhány jellemző adatából és társadalmi összetételük változásából következtethetünk arra, hogy számbeli növekedésük egyúttal az autonóm gazdálkodók és működőképes vállalkozások elterjedését jelzi.

Az egyéni és társas vállalkozók gazdálkodásáról aligalig vannak információk, gazdálkodási stratégiájukról pedig szinte kizárólag csak interjú vizsgálatokból szerezhettünk tapasztalatokat. A kisvállalkozók társadalmi összetételéről 1988ban készült egy adatfelvétel (KUCZI-VAJDA [1990]), amelynek részbeni megismétlésére vállalkoztunk 1993 őszén.³ Ez utóbbi vizsgálatban a kisvállalkozók demográfiai, szociológiai jellemzésén túl arról is igyekeztünk adatokat összegyűjteni, hogy a kisszervezetek és az egyéni vállalkozók milyen eszközökkel szereznek erőforrásokat üzleti tevékenységükhöz, nyereségeseke vagy veszteségesek, mire használják fel - ha van - tartalékaikat, növekedneke vagy sem.

Dolgozatunkban három összefüggő témakört igyekszünk bemutatni. Elsőként a kisvállalkozások számával foglalkozunk: úgy láttuk ugyanis, hogy kevesebb vállalkozás van, mint amennyi a hivatalos statisztikában szerepel. Másodsor azt foglaljuk össze, hogy a kisvállalkozások számának kétségtelen

növekedése mögött milyen társadalmiszerkezeti változások húzódnak meg. Harmadszor a vállalkozók gazdasági orientációinak statisztikai osztályozása segítségével kísérletet teszünk arra, hogy gazdasági viselkedésük jellemző típusait vázoljuk.

Mennyi kisvállalkozás volt 1993 őszén?

A mintavétel alapjául szolgáló, az összes hazai gazdálkodó szervezetet nyilvántartó regiszter szerint 1993 nyarán összesen mintegy 790 000 nem mezőgazdasági, 50 főnél kevesebb személyt foglalkoztató vállalkozás létezett. A kérdés során sok vállalkozásról kiderült, hogy már vagy még nem működik, nem is létezett a megadott címen vagy nem létező címre jelentették be a vállalkozást. Becsléseink szerint a létező vállalkozások száma a regisztráltakénál majdnem 20 százalékkal kevesebb. *A ténylegesen működő vállalkozások száma szerintünk tehát 660 000 körülire volt tehető 1993 őszén.*

A vállalkozások becsült száma tovább csökkenne, ha azt is figyelembe vennénk hogy a már régebben működő vállalkozások tulajdonosainak 4-5 százaléka azt állította, semmilyen bevétele nem volt 1992-ben. A bevételt el nem könyvelők is feltehetően nem léteznek" tekinthetők, bár nem zárható ki, hogy dolgoznak, de nem készítenek könyvelést erről. A különböző kisvállalkozási formák közül az egyéni vállalkozások között legnagyobb a "nem létezők" aránya, a nyilvántartott szellemi önállók negyed része, a betéti társaságok tizede nem létezett a megkérdezéskor, a jogi személyiségű társas vállalkozások között ez az arány csak 5-6 százalék volt.

A nyilvántartott vállalkozások egy része tehát nem létezik, kisebb része pedig nem működik - formálisan létezőként legalábbis nem -, mert nincsenek regisztrált bevételei. Sokakat az érdekelne, hogy mennyi a fiktív vagy "üres" vállalkozás.⁴ (Fiktív vállalkozás az, amely kizárólag "az előnykereső" tranzakciók lebonyolítása céljából jön létre.) Számuk most sem derülhet ki, mivel minden bejegyzett vállalkozás jogi értelemben alkalmas meg nem történt tranzakciók nyilvántartására, adócsökkentő módszerek használatára a könyvelésben. Az "üres vállalkozások" tulajdonosai képesek mindazon előnyök - költségcsökkentés vagy többletbevétel - megszerzésére (saját maguk vagy családjuk számára), amelyeket a vállalkozás formális léte lehetővé tesz. A fiktív vállalkozások elkülönítése statisztikai adatgyűjtés útján tehát nem lehetséges.

A vállalkozások megszűnéséről kevés információ áll rendelkezésünkre. Azok közül, akikkel nem sikerült kitölteni a kérdőívet, 22 százalék a vállalkozás megszűntét jelölte meg az adatfelvétel meghiúsulásának okaként. Ez az arány a kiskereskedők között a legmagasabb (41 százalék), magas a szellemi önállók között is (27 százalék), viszonylag alacsony a kft.k és a bt.k esetében (17-18 százalék).⁵ Az adatok arra utalnak, hogy a nyilvántartásban viszonylag nagy arányban szerepelnek már nem működő kisvállalkozások. A regiszterbe ugyanis bekerül minden vállalkozó vagy vállalkozás, amint bejegyzik, illetve adószámot, továbbá statisztikai számjelet kap. Onnan azonban elsősorban azok igyekeznek törölni magukat, akiknek ez pénzügyi okokból feltétlenül érdekük. Ez az eljárás ráadásul időigényes.⁶

A vállalkozások és a vállalkozó személyek száma természetesen eltér: ugyanabban a vállalkozásban több vállalkozó tulajdonos is részt vehet, egy személynek több vállalkozása is lehet. A vállalkozók számára vonatkozó statisztikai adatok több forrásból állnak rendelkezésre,⁷ s a számok esetenként ellentmondanak egymásnak. A *KSH munkaerő felvétele* például 1993ig nem regisztrálta a foglalkoztatottak foglalkozási viszonyát,⁸ vagyis azt, hogy alkalmazottként vagy önállóként dolgoztak-e (KSH [1993]). A munkaerőmérés az egyéni vállalkozók, alkalmazottaik és segítő családtagjaik számát közli. E szerint 1993ban 689 ezer egyéni vállalkozó volt alkalmazottakkal együtt (Idézi: Laky [1994]). A munkaerőfelvétel adatai szerint a gyes, gyed nélkül számított foglalkoztatottakon belül a főállású vállalkozók aránya 11,6 százalék volt 1993 őszén, a foglalkoztatott nyugdíjasoknak viszont már 29,2 százaléka tevékenykedett vállalkozóként. Másik információnk egy szociológiai felvételtől származik. A *Magyar háztartáspanel* szerint 1994 márciusában a gyes, gyed nélkül számított foglalkoztatottakon belül a vállalkozók aránya 9,2 százalék volt, és a magántulajdonú gazdasági

társaságokban, továbbá a magánvállalkozásban foglalkoztatottak aránya már meghaladta a 42 százalékot (MAGYAR HÁZTARTÁSPANEL [1994]). A panelből és a mi felvételünk adataiból számított vállalkozói arány között nincs döntő különbség, a foglalkoztatottak panelből számított magas aránya azonban meglepő, elsősorban azért, mert saját felvételünk - és minden más forrás - szerint ezek a vállalkozások igen kis létszámúak (2-3 fő - lásd később). Az említett adatokból pedig az következne, hogy a magántulajdonú vállalkozások átlagosan 5 főt foglalkoztatnak. *A harmadik adatforrás, az APEH* adatai szerint 1993ban mintegy 400 000 egyéni vállalkozó nyújtott be adóbevallást: 54 százalékuk főfoglalkozású, 37 százalékuk kiegészítő foglalkozású, 9 százalékuk nyugdíjas.⁹ Ez pedig meglepően alacsony számnak tűnik, hiszen a Központi Statisztikai Hivatal 1992 decemberében több mint 600 000 egyéni vállalkozót tartott nyilván (KSH [1994a]).

A társas vállalkozásokról még kevesebb az információnk. A munkaerőmérleg nyilvántartja a jogi személyiséggel nem rendelkező társaságokban foglalkoztatottakat. E szerint 1993. január elsején 112 000 főt foglalkoztattak (alkalmazottakkal és segítő családtagjaikkal együtt) a jogi személyiséggel nem rendelkező társaságok (LAKY [1994a] 77. o.). A jogi személyiségű társaságokról nincs foglalkoztatottsági statisztika. Csupán a szervezetek számát tartja nyilván a KSH, 1993ban 85,6 ezer ilyen társaság volt, ebből 65 ezer kft. Kutatásunkban ez a szám 55 ezer - igaz, mintánkba csak az 50 főnél kevesebbet foglalkoztató szervezetek kerültek be.

A számbavételi problémák arra hívják fel a figyelmet, hogy a hazai statisztikai rendszerben a gazdasági szervezetek tulajdonosainak és foglalkoztatottainak nyilvántartása további munkákat és összehangolást igényel. A statisztikai megfigyelések egy tény azonban ellentmondásmentesen bizonyítanak: az egyéni és a kis létszámú társas vállalkozások száma évről évre jelentős mértékben növekszik. A következőkben az öt évvel korábbi vizsgálat és 1993as adatfelvételünk alapján vázoljuk, mely társadalmi rétegek számára vált lehetővé, hogy önálló vállalkozást alapítsanak.

Változott a vállalkozók társadalmi összetétele 1988 óta?

Az öt évvel korábbi kutatás azt bizonyította, hogy miközben a vállalkozói szféra vonzereje rendkívül megnőtt, politikai és gazdasági okokból viszonylag szűk maradt az a kapu, amelyen keresztül az önálló szférába lehetett jutni, így - a társadalom más területein jól ismert - szelekciós mechanizmus érvényesült itt is: csak azok lettek vállalkozók, akik az átlagosnál jobb társadalmi, kulturális, kapcsolati tőkével rendelkeztek. Ebből következően automatikusan kiestek a munkaerőpiacon (is) hátrányosabb helyzetben lévők: a nők, az alacsony iskolai végzettségűek, a kedvezőtlen foglalkozási pozícióban lévők, az idősebbek és az akkor még jellemzően kis keresetű fiatalok. A hagyományos kisiparos, kiskereskedő réteg mellett a nyolcvanas évek közepéig megjelentek azok a társas vállalkozások, amelyek alapítói az átlagnépességnél iskolázottabbak és főként középkorú férfiak (KUCZI-VAJDA [1990]).

Az elmúlt néhány évben a legkülönbözőbb társadalmi csoportok tagjai léptek be a vállalkozók közé, mivel a jogszabályok a vállalkozást szabadabbá tették, valamint eltűnt az önállósodás politikai kockázata. Sőt, a politikai rendszerváltozás időszakában a vállalkozót egyenesen a gazdasági élet kulcsszereplőjének tekintették.¹⁰ Megjelent számos kényszerítő körülmény is: sokak számára a kisvállalkozóvá válás lett a megélhetés egyetlen útja.

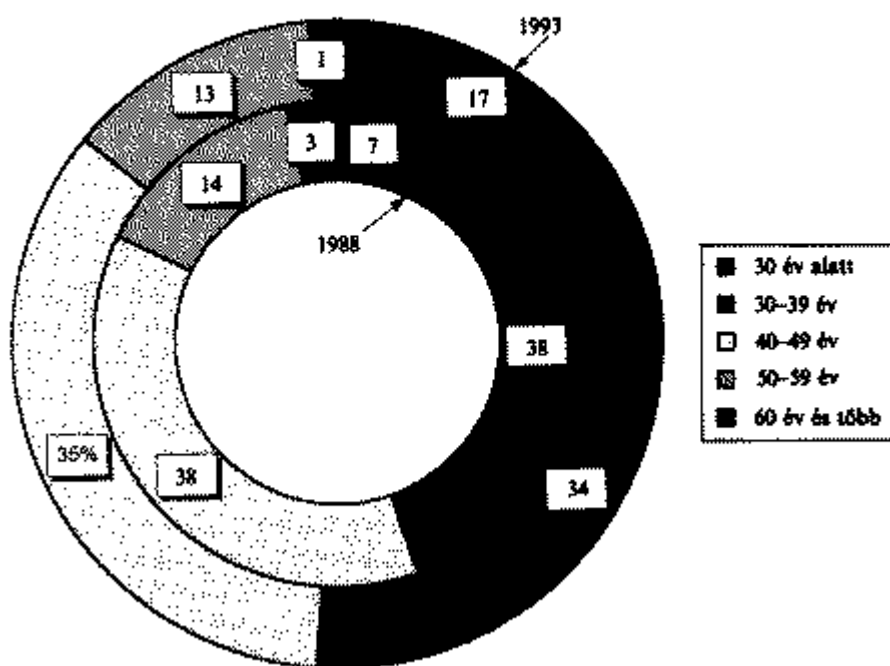
A vállalkozás lehetősége a szabad gazdaság, az autonómia és a megteremthető jólét szimbólumává vált, majd a tapasztalatok nyomán ez az illúzió, úgy tűnik, szertefoszlott. Jól tükrözi ezt a közvélekedés változása: a felnőtt népességben azok aránya, akik maguk is szívesen lettek volna - vagy lennének - vállalkozók: 1988ban 25 százalék, 1990ben több mint 40 százalék, 1993ban 20 százalék, 94-ben pedig 24 százalék. (Leginkább az értelmiségiek és a szakképzetlenek visszakoztak, s csak a szakmunkások reményei között szerepel tartósan az, hogy valaha kisvállalkozók lesznek (LENGYEL [1994]).

1993as vizsgálatunkban arra számítottunk, hogy a vállalkozások számának és a vállalkozásból élők

létszámának gyarapodásával a belépés feltételei könnyebbé válnak; nagyobb arányban juthatnak be az önállók körébe az eddig csaknem kívül maradt csoportok: a nők, a fiatalabbak és a kevésbé iskolázottak. Bár adataink szerint a vállalkozás még mindig a középkorú férfiak terepe leginkább, *elmozdulás tapasztalható mind a nők belépésében, mind pedig a kisvállalkozói kör fiatalodásában.* A teljes állású vállalkozóknak¹¹ 1988ban nem egészen egyharmada volt nő, öt évvel később már csaknem kétötöde. A fiatalok beáramlása elsősorban a mellékállásban vállalkozók között jelentős, de a teljes állásúak között is tapasztalható a fiatalodás 1988 óta.¹² (1. ábra.) A nők arányának emelkedése részben a kereskedelmi tevékenység robbanásszerű növekedésével magyarázható: a kereskedés gyakran családi vállalkozás, és bizonyos értelemben esetleges, hogy a férj vagy a feleség váltja ki a működési engedélyt. Az 1988as kutatás elemzésében a nők vállalkozáson belüli arányának módosulását az önálló szféra társadalmi presztízsváltozásával hoztuk összefüggésbe. Az ötvenes években - a magánszektor szempontjából különösen vészterhes időszakban - magas volt az idősebbek és a nők aránya a magánszférában. Ellenkező tendencia érvényesült a nyolcvanas években - a vállalkozások felfutásának periódusában -, erőteljesen megnőtt a férfiak aránya. Kérdéses számunkra, hogy a nők arányának megnövekedése - a mai gazdaságtársadalmi körülmények között is - összefüggésbe hozható az önállók társadalmi presztízsével.

1. ábra

A teljes állású kisvállalkozók összetétele korcsoportonként 1988-ban és 1993-ban

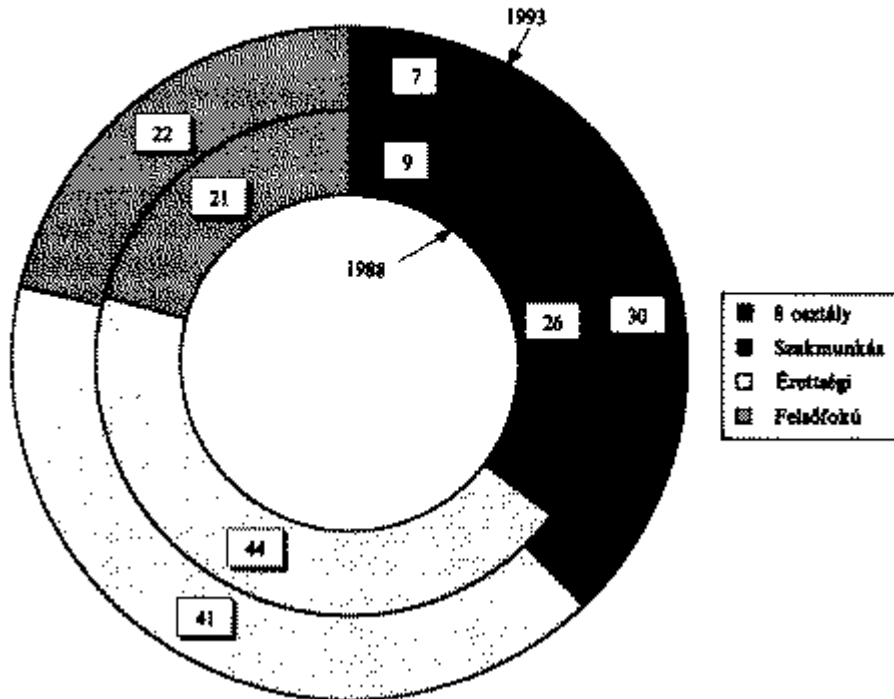

A 30 évesnél fiatalabbak nagyobb belépési aránya valószínűleg ennél összetettebb okokra vezethető vissza. Eddigi tapasztalataink azt mutatják, hogy az előző munkahelyeken felhalmozott szakmai tudás, különösen pedig a kapcsolatrendszer rendkívül jelentős a vállalkozói pályán. A fiatalok nem rendelkezhetnek ilyen erőforrással, hiszen nem volt idejük kapcsolatokat kiépíteni. Úgy tűnik, a családi háttér szerepe a fiatalok vállalkozóvá válásában feltehetően már nem a vállalkozói tapasztalatok közvetlen "átadásában" fontos - ennek 1988ban jelentősebb szerepe volt -, hanem az anyagiak, az induló tőke előteremtésében. Továbbá a neveltetés, a stabil, támogató családi háttér és kulturális környezet bizonyára kedvez a próbálkozó magatartásnak az eddig nem igazán megszokott pályautak választásában. A fiatal - 30 éven aluli - kisvállalkozók csaknem egyharmadának apja szellemi foglalkozású volt, míg a keresők korcsoportja egészében ez az arány csak 18 százalék (KSH

[1994b] 155. o.). Fontos adalék ehhez, hogy a fiatalok nagyobb arányban beszélnek idegen nyelveket, mint az idősebbek. A több vállalkozásban résztvevők között minden negyedik 30 évesnél fiatalabb, akik közül majdnem minden második beszél egy vagy több idegen nyelvet.

2. ábra

A teljes állású kisvállalkozók összetétele iskolai végzettség szerint
1988-ban és 1993-ban

A vállalkozók ma is, mint öt évvel korábban, a *magasabb iskolai végzettségűek* közül kerülnek ki. 1988ban a teljes állású vállalkozók 44 százalékáa érettségizett, 21 százalékáa volt diplomás. Az arányok azóta lényegében nem változtak. Nőtt viszont 1988hoz képest a *szakmunkás végzettségűek aránya a teljes állásúak között* (2. ábra). A teljes állású vállalkozók körében valamelyest nőtt a nem kvalifikált fizikai munkásból vállalkozóvá válók aránya is. A jelenlegi vállalkozásba lépést megelőzően a vállalkozók 43 százalékáa végzett fizikai munkát. Az egyetlen vállalkozásból élők 42 százalékáa szakmunkás, 9 százalékáa betanított vagy segédmunkás volt. A nyugdíjasok között a korábban szakmunkásként dolgozók aránya 28 százalék, és további 20 százalékuk volt betanított vagy segédmunkás. A több vállalkozásban tulajdonosok körében 29 százalék, a mellékállásban vállalkozókéban pedig 33 százalék végzett fizikai munkát. Tehát míg a vállalkozók többségét kitevő egyetlen vállalkozásban tulajdonosok foglalkozási életútjában tipikus a szakmunkásból lett vállalkozó, a nyugdíjas vállalkozók közé viszonylag nagyobb arányban léphettek korábban nem kvalifikált munkát végzők. Mindebben szerepet játszik a kohorszhatás: a fiatal népesség egészében nagyobb a szakmával rendelkezők aránya, mint az idősebbekében. Más pályáív látszik kirajzolódni a többszörös és a mellékállású vállalkozók körében. Mindkét körben relatíve magas a vezető beosztásúak aránya, 21 százalék. Figyelemre méltó fejlemény a *diplomások beáramlása a mellékállásban vállalkozók körébe*: a teljes állásúakkal összehasonlítva az érettségizettek aránya csaknem megegyezik (39 százalék), a diplomásoké viszont kétszeres a mellékállásban vállalkozók között (42 százalék).

Jelentős különbségeket találtunk aszerint, hogy a tulajdonos teljes állásban, mellékállásban vagy nyugdíj mellett vállalkozó (lásd 11. l. ábrát). A mintánkba kerültek kétharmada kizárólag vállalkozásából él, nincs munkaviszonya másutt, minden negyedik mellékállású, és minden tizedik nyugdíj mellett vállalkozik. Ez utóbbiak között valamivel nagyobb a nők aránya, a teljes állásban

vállalkozók között azonban a férfiak vannak többségben (65 százalék). A mellékállásúak fiatalabbak, mint a teljes állásúak. A nyugdíj mellett vállalkozók egyharmada legfeljebb általános iskolai végzettségű, a teljes állásúak inkább érettségizettek vagy szakmunkások, a mellékállásúak pedig diplomások vagy érettségizettek. A vállalkozói kör személyi állománya egyébként az elmúlt néhány évben jelentősen bővült. Az 1990 után alakult vállalkozások aránya mintánkban 55 százalék, a társas vállalkozásokban kétharmad.

A fentieket összegezve leszögezhetjük, hogy a *nők és a fiatalok részvételi arányának, valamint a szakmunkások beáramlásának emelkedése nem járt együtt az önállói szféra késő nyolcvanas évekre jellemző társadalmi felépítésének radikális megváltozásával*. A kisvállalkozók csoportja azonban ennek ellenére igen differenciált képet mutat: jelentős társadalmidemográfiai eltérések vannak a teljes, illetve a mellékállásúak között, de jellemző különbségek alakulhatnak ki az önálló tevékenységi köre és a tevékenység választott jogi formája szerint is. Nem kell különösen bizonygatnunk, hogy a statisztika által a kisvállalkozók közé sorolt ingatlant bérbeadók, ügynökök utcai árusok, vásárolók, taxisok, fodrászok és a több tízmilliós bevételeket elkönyvelő társas vállalkozások tulajdonosai között óriási társadalmi különbség van, vállalkozásaik és gazdálkodásuk is lényegesen eltérő.

A kisvállalkozások születése, a kisvállalkozóvá válás tipikus útjai

Mintánkban a kisvállalkozások durván tizede jogi személyiségű (főleg korlátolt felelősségű) társaság, egytizede jogi személyiséggel nem rendelkező (főleg betéti) társaság, a többi egyéni vállalkozás. A jogi személyiségű vállalkozások közel 10 százaléka állami vállalat átalakulásából született.¹³ Az ötven főnél kevesebb személyt¹⁴ foglalkoztató jogi személyiségű cégek (kft.k) 12 százalékában jelen van az állami, az önkormányzati vagy a szövetségi (rész)tulajdon. A nagyobb cégek - állami vállalatok, szövetkezetek - részekre bomlottak, és azok magántulajdonú társas vállalkozásokká alakultak - formálisan, tulajdonosaik a korábbi vállalati vezetők, üzemegységvezetők, szolgáltatószervezetek kisebb részlegeinek vezetői¹⁵ lettek. Az egykori állami vállalatból kivált kis és közepes vállalkozások a volt szervezeti egységek tevékenységére, az ott dolgozók szaktudására, kapcsolataira alapozták az új cég jövedelemszerző képességét.¹⁶ A jogi személyiségű vállalkozások tulajdonosainak majdnem fele töltött be vezetői, részlegvezetői funkciót korábban, a jogi személyiséggel nem rendelkező vállalkozások mai tulajdonosai között is egyharmad a hajdani termelő vagy szolgáltatóegységvezető. Egyértelmű és nem is meglepő, hogy az állami vállalatok, szövetkezetek és a költségvetési szervezetek a jelentős "kisvállalkozókibocsátók", ezek ugyanis legnagyobb arányban az "önállóság előtti" utolsó munkahelyek.

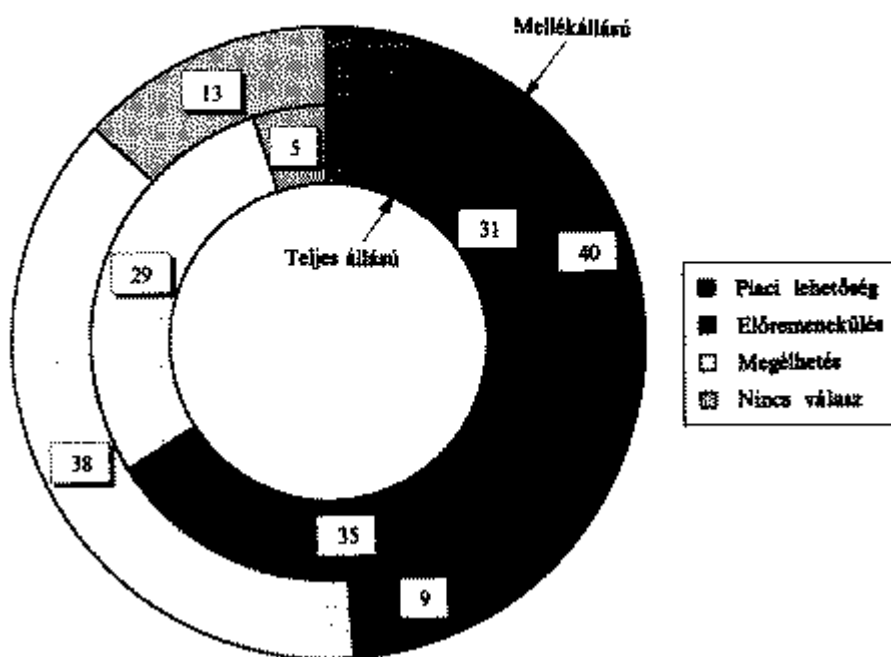
A kisvállalkozók "előélete" - vállalkozóvá válásuk előtti munkahelyeik és utolsó beosztásuk - azt mutatja, hogy a vállalkozások létrehozásában az egykori vezetők és a (diplomás) ügyintézők, valamint a szakmunkások játszottak szerepet. A vállalkozók mintegy kétötöde állami vállalattól jött, szövetkezetekből 15 százalékuk, már átalakult vállalattól - kft. vagy rt.ből - 12 százalékuk, költségvetési munkahelyről pedig 8 százalékuk. A korábban szakmunkásként dolgozók jellemzően egyéni vállalkozók lettek: az egyéni vállalkozók fele szakmunkás volt a vállalkozás megkezdése előtt. Az a tény tehát, hogy a teljes vállalkozói kört közel 80 százalékban vagy szakmunkások, vagy volt vezetők és diplomás ügyintézők alkotják (közel azonos arányban), azt mutatja, hogy a vállalkozás megalapításához piacképes ismeretekkel, tudással, korábban felhalmozott tapasztalattal és kapcsolatokkal kellett rendelkezniük.

A szakmunkások nagy részének egyéni vállalkozóvá válását azonban - válaszaik alapján - előremenekülésként, kényszerként értelmezhetjük: elsősorban az állami vállalatok szakmunkásai választják ezt az utat. Azért váltják ki az egyéni vállalkozói igazolványt, mert el kellett jönniük a munkahelyükről, megszűnt vagy átalakult a vállalat, ahol dolgoztak, állásuk bizonytalanná vált, munkahelyükön megkezdődött a privatizáció, vagy egyszerűen nem tudtak volna megélni másként. A teljes állású vállalkozóknak csaknem kétharmada a felsorolt konkrét kényszerítő körülmények hatására lett egyéni kisvállalkozó. A mellékállásúak az életszínvonal megőrzésének vagy javításának lehetőségét várták a vállalkozástól, illetve valamilyen jó piaci lehetőség, egy jó üzleti ajánlat

megragadását vagy vagyonhoz jutásukat jelölték meg a vállalkozásba lépés közvetlen okaként. A vállalkozások születése és számbeli gyarapodása tehát annak is tulajdonítható, hogy az állami szektor "kitaszítja" magából foglalkoztatottjait. Ha - jobb híján - kényszervállalkozóknak nevezzük is azokat, akik nem várják meg, hogy munkahelyüket megszüntessék, csoportjukat mégis megkülönbözteti kezdeményezőkézségük azoktól, akik még ilyen féligmeddig kényszermegoldást sem találnak a munkahelyi biztonság elvesztésének kompenzálására. A mellékállásúak nagy számbeli gyarapodása a magánszektorban részben a megélhetés, az életszínvonal megőrzésének vagy javításának eszköze, de egyben a jövedelemszerzés újfajta lehetőségének felfedezése, felismerése is. (3. ábra)

3. ábra

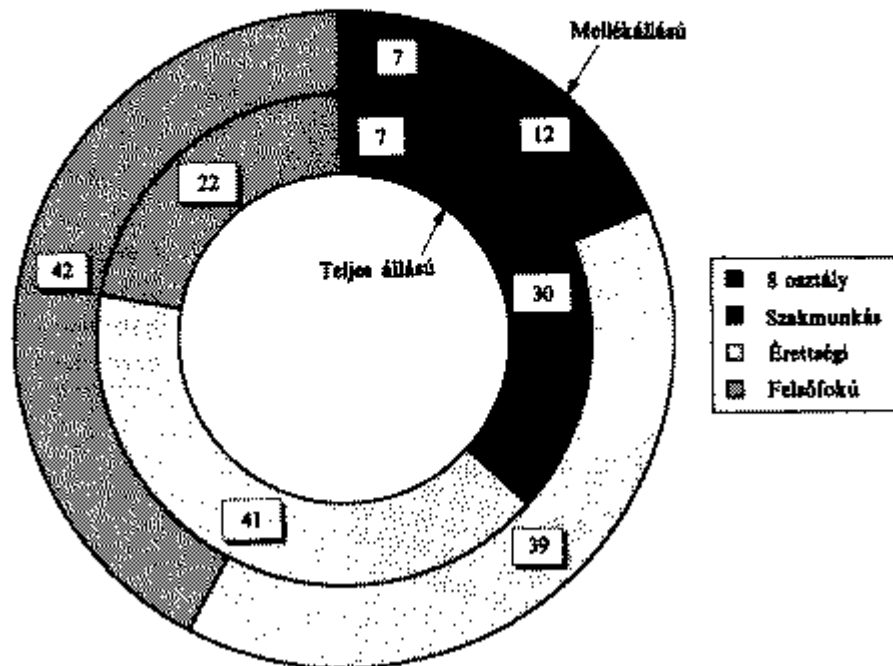
A vállalkozásra lépés közvetlen oka a teljes állású és a mellékállású vállalkozók csoportjában

A tulajdonosok különböző csoportjai és a vállalkozások gazdálkodása

A kisvállalkozók sokaságáról már eddig is kiderült, hogy a teljes állásúak idősebbek, többen vannak közöttük férfiak, mint a mellékállásúak között. Iskolai végzettségük szerint pedig inkább szakmunkások vagy érettségizettek. (4. ábra) Vállalkozásaik több mint felét 1991 után hozták létre. A mellékállású vállalkozások majdnem háromnegyede az utóbbi négy évben született. A teljes állású vállalkozók ötöde társas formában működik, a mellékállásúak pedig inkább egyéni vállalkozók. A kilencvenes évek nem mezőgazdasági önálló egzisztenciái döntő többségben kereskedő, szaktanácsadó, kisebb részben feldolgozóipari, szállítási és egyéb nem bolti kereskedő cégek és egyéni vállalkozók. Közülük a teljes állásban működők inkább a feldolgozóipar területén, a személy és áruszállításban dolgoznak vagy tanácsadók. A kereskedelem ebben a körben is jelentős szerepet játszik, főleg a bolti kiskereskedelem. A megvizsgált kisservezetek egyharmada nem egyetlen, hanem két vagy többféle ágazatban tevékenykedik.

A teljes állású és mellékállású kisvállalkozók összetétele iskolai végzettség szerint

A nagyjából újonnan létrejött *mellékállású vállalkozások* egyharmadának tevékenységi terület a szaktanácsadás, a nem bolti és a bolti kiskereskedelem. A nem bolti kiskereskedelembe dolgozók olyan ügynökök, vásárolók, utcai árusok, akikről sokan azt gondolják, hogy megélhetési kényszer miatt lettek vállalkozók. A másik tipikus tevékenység a szaktanácsadás, adótanácsadás, s tudjuk, ide tartozik a házastársak által alapított betéti társaságok legnagyobb része. Leginkább ezzel a "mellékesen" - munkaviszony mellett - működtetett vállalkozási formával kapcsolatban szokott felmerülni, hogy a vállalkozás üzleti célja pusztán költségcsökkentés, adóelkerülés, jövedelemmaximalizálás. A mellékállású vállalkozók jóval több mint fele állami állásban dolgozik, minden második vezetőként vagy diplomás ügyintézőként lépett vállalkozásba, s üzleti partnerei¹⁷ között azok a szervezetek szerepelnek, amelyek az állami redisztribúcióból származó erőforrásokból rendelik meg és fizetik ki a szolgáltatást (oktatási, egészségügyi szervezetek, állami vállalatok stb.). Nincs kizárva; hogy főállású munkahelyük tárgyi és személyi infrastruktúráját, kapcsolatrendszerét is használják tökésként (nekik kell a legkevesebb erőforrást mobilizálniuk a többi csoporttal összehasonlítva), jól képzettek, ismerik az adójogszabályokat, ebben jól eligazodnak. A mellékállású vállalkozók - különösen a szellemi önálló és a szaktanácsadók - jelentős része képes arra, hogy az állami munkahelyen megszerzett társadalmi pozíciót kihasználja, és kisvállalkozásával kombinálva még meg is erősítse. Ez a kombinációs lehetőség hasonlít a jó érdekérvényesítő képességű csoportok hajdani másodállás, mellékálláshalmazához, illetve ahhoz, ahogy régebben is a pozíciójukban megszerezhető természetbeni juttatásokkal és mozgósítható kapcsolatrendszerük révén növelték jövedelmüket.

A nyugdíj mellett vállalkozók akik túlnyomórészt egyéni vállalkozások tulajdonosai - a hagyományos kisiparban, kiskereskedelembe, vendéglátásban dolgoznak, egy jellegzetes csoportjuk pedig - főként nők - ingatlanbérbeadásból tesz szert jövedelemre.

A vállalkozások megalakulásakor a tulajdonosok majdnem háromnegyed része személyes vagyonát, pénzét is bevitte a vállalkozásba, minden ötödik tulajdonosnak pedig szüksége volt arra, hogy valamilyen formában később is tőkét vonjon be. (Ez csupán minden tizedik mellékállásúra érvényes.) Azok közül, akiknek üzemében egyáltalán a kapacitások kihasználásáról lehet beszélni (az összes

vállalkozás 60 százaléka), 40 százalék legfeljebb "félgőzzel" működik, s csak egynegyedük mondta, hogy teljes mértékben kihasználja kapacitásait (ez az összes vállalkozás mindössze 14 százaléka).

A vállalkozók közel háromnegyede árulta el üzleti tevékenységének 1992. évi bruttó bevételét.¹⁸ Több mint 10 százalékuknak - elsősorban az újonnan alakultaknak - nem volt bevétele. A vállalkozások kétharmadának 1992-es bruttó ár és díjbevételei nem haladták meg az évi 300 ezer forintot. További 10-10 százalékuk maximum 1 millió, illetve 4 millió forintot könyvelt el, s csak alig 5 százalék azok aránya, akik 20 millió forintnál több bevételről számoltak be. A bevételek nagysága természetesen összefügg a tevékenység jellegével, azonkívül erősen befolyásolja az a tény is, hogy a vállalkozás újonnan alakult, vagy már régóta működik. A válaszadók több mint 10 százaléka azt állította, hogy tevékenységének eredménye nullszaldós, s szintén ekkora a veszteséges vállalkozások aránya. Jó egyharmaduk pedig nyereségesnek mondta magát. A nyugdíj mellett vállalkozók - akik a hagyományos ágazatokban már régebben tevékenykedő egyéni vállalkozók - több mint fele nyereséges. A mellékállásúak inkább veszteségesnek, a teljes állásúak pedig inkább nullszaldósak vallották magukat.

A tulajdonosok több mint fele munkatársát a rokonok és a házastársak közül választja, s 80 százalék azok aránya, akik személyes ismerősükkel, barátjukkal, iskolatársukkal, volt munkatársukkal kezdtek vállalkozásba. A rokonok, ismerősök, barátok és házastársak részvétele az üzleti tevékenységben sokkal bonyolultabb annál, hogy egyszerűen csak adóelkerülési, adómegettakarítási stratégiával azonosítsuk. A közvélekedés szerint házastársakat azért célszerű üzlettársként bevonni a vállalkozásba, mert azzal megosztható az adóalap, csökkenthető az adóteher. Nem kétséges, hogy például a betéti társaságok negyedrésze kizárólag a házastársak cége (ez az arány 27 százalék az egyéni vállalkozásokban), és ezen túlmenően csaknem egyharmaduk rokont és házastársat egyaránt bevont az üzletbe.

Kétféle megfontolás található a családi vállalkozások felépítésében: itt fölmerülhet a gyanú, hogy ezek előnyöket kereső - passzív¹⁹ vagy fiktív - vállalkozók, akik az állami költségvetési szférából nyerhető jövedelmeket "áramoltatják keresztül" vállalkozásuk könyvelésén. Erre sokszor nem is saját kezdeményezésből kerül sor hanem azért, mert a munkaadó úgy akarja a bér járulékos költségeit megtakarítani, hogy a munkavállalót formálisan kisvállalkozóként bízta meg munkavégzéssel. Más esetekben az játszik szerepet a vállalkozás létrehívásában, hogy felismerik: a jövedelmet terhelő adók csökkenthetők, ha vállalkozóként nemcsak a "vállalkozási", hanem a háztartási beruházásokat is leírják az adóalapról. Az előnykereső vállalkozó valószínűleg inkább családtagot von be az "üzletbe", hiszen a törvényesség mezsgyéjén nem szívesen enged ügyleteibe bepillantást még ismerőseinek sem. A valóságos, aktív vállalkozói tevékenységet folytatóknál is alapvetően bizalomról van szó. Számukra a bizalmas, erős kapcsolatok stabilitást, biztos hátteret jelenthetnek a munka megszervezésében, a nehézségek leküzdésében. Adatainkból az is világosan látszik, hogy az újabban alakult vállalkozások közt különösen magas azok aránya, amelyekhez nem kellett induló tőke, vagy a szükséges erőforrás a háztartás vagyonából volt megteremthető: gépkocsi, garázs, ingatlan. Ezeket általában családi egyetértéssel lehet vállalkozásba vinni (LAKI [1994]).

A kisvállalkozók a pénzkölcsönök előteremtésében is számítanak ismerőseikre, rokonaikra, barátokra, mert nem szívesen vállalják a banki eladósodás kockázatát. A felvett kölcsönök forrásait vizsgálva kiderül, hogy a banki hitelek aránya nagyjából megegyezik a rokonságtól, barátoktól kapott pénzkölcsönökével (egyéni vállalkozók esetében 7, illetve 6 százalék, az összes vállalkozást tekintve 9, illetve 6 százalék a banki, illetve a rokoni hitelek aránya).²⁰ (A kedvezményeshitelkonstrukcióban felvett hitelek aránya 4 százalék.)²¹

A kisvállalkozások adataink szerint nagyon kicsik, átlagosan 2,8 fő összes foglalkoztatottal. Az összes foglalkoztatotton kívül minden tizedik tulajdonos alkalmi segítő munkáját is igénybe vette 1992ben. A megalakulás óta a vállalkozások kétharmadában nem változott a foglalkoztatottak létszáma. A teljes állásban vállalkozó tulajdonosok szervezeteire ezzel szemben a létszámnövekedés volt jellemző. (Az összes vállalkozás negyede növelte a létszámot, minden tizedik pedig csökkentette.) Az utóbbi két

évben mind a létszámnövekedés, mind a létszámcsökkenés kisebb arányú volt.

Jövedelmük nagy részét (88 százalék) csak az egy vállalkozásban részt vevők szerzik abból a vállalkozásból, ahol megkérdeztük őket. A több vállalkozásban érdekeltek ezt az arányt 28 százalékban határozták meg, a nyugdíjas vállalkozók 29 százalékban, a mellékállásúak pedig 22 százalékban. Másik vállalkozásból a több vállalkozásban érdekelt vállalkozók húznak jelentős jövedelmet (éves jövedelmük 41 százalékát), állami munkahelyről a másodállásban vállalkozók kapnak fizetést, ami jövedelmüknek átlagosan csaknem kétharmadát teszi ki, a nyugdíjas vállalkozók pedig a nyugdíjukat jelölték meg fő jövedelmi forrásként: ez 66 százalék. Az adott kisvállalkozás csak a megkérdezettek felének nyújt egyedüli jövedelemforrást. A jogi személyiségű vállalkozások tulajdonosainak 56 százaléka a megkérdezett vállalkozásból szerzi a teljes jövedelmét, a jogi személyiséggel nem rendelkező vállalkozások tulajdonosai közül 45 százalék legfeljebb jövedelmeinek feléhez jut hozzá az adott vállalkozásból. Ez jellemző az egyéniekre is, de csak 46 százalékuknak nyújt teljes jövedelmet a szóban forgó vállalkozás.

Mire fordítják tartalékaikat a kisvállalkozások?

A kisvállalkozások gazdálkodásával kapcsolatos legfontosabb kérdés az, vajon elválíke a háztartás és a vállalkozás gazdálkodása egymástól,²² mivel a vállalkozás autonóm gazdálkodása a háztartástól való határozott elkülönüléssel kezdődhet. A kisvállalkozások gazdálkodásának elemzése kapcsán kiderült, hogy időleges vagy rendszeres készpénztartalékaikat sokan a vállalkozásba fektetik, de szintén jelentős azok száma, akik közvetlenül a háztartás folyó kiadásaira, illetve a háztartás beruházásaira fordítják. (A vállalkozók közel egyharmada azt mondta, nem volt tartaléka.) A háztartási megélhetési és beruházási költségekre fordítók nagy aránya arra készítetett minket, hogy az említett gazdálkodási preferenciák szerint osztályozzuk, statisztikai kategóriákba soroljuk a kisvállalkozásokat.²³ (1. táblázat.)

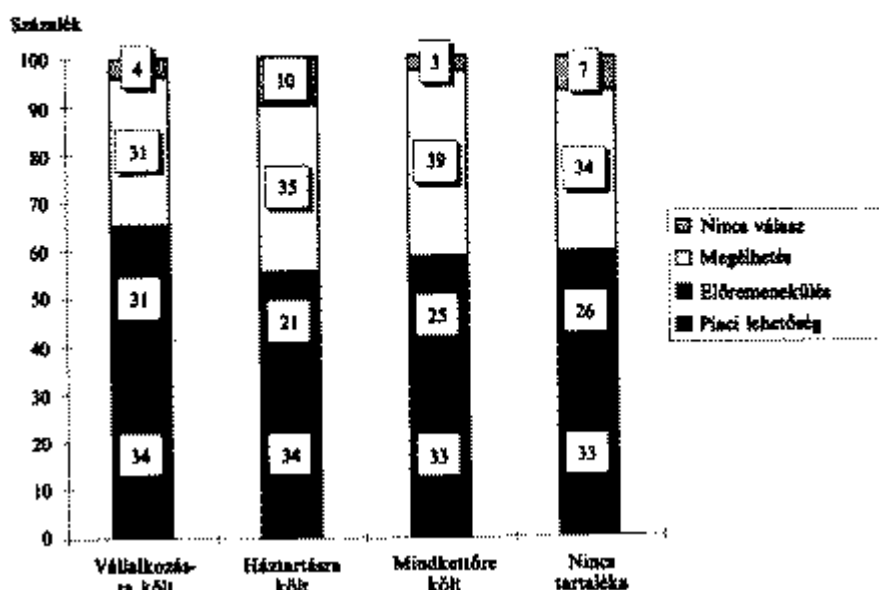
A legjellemzőbb mutatók az időleges és rendszeres készpénztartalékok felhasználása alapján képzeti csoportokban*

Megnevezés	A tartalékokat			Nincs tartaléka	Együtt
	vállalkozásra költi	háztartására költi	mindkettőre költi		
Jogi forma szerinti megoszlás					
Egyéni vállalkozó	73	92	90	83	83
Jogi személyiségű vállalkozás	13	3	4	7	8
Jogi személyiséggel nem rendelkező	14	5	6	10	9
Összesen	100	100	100	100	100
A tulajdonosok csoportjai szerinti megoszlás					
Teljes állású vállalkozó	75	55	71	61	65
Mellékállású vállalkozó	16	31	19	32	25
Nyugdíj mellett vállalkozó	9	14	10	7	10
Összesen	100	100	100	100	100
A vállalkozás mutatói 1992-ben (arány, százalék)					
Nyereséges	32	44	57	16	35
Veszteséges	14	4	11	20	13
Nullszaldós	20	6	13	11	13
Változatlan létszámú	57	78	72	68	66
Növekvő létszámú	36	17	23	12	23
Tőkebevonó kezdetben	88	65	78	63	73
Tőkebevonó később	28	10	32	19	21
Jövedelmét teljesen a vállalkozásból nyeri a tulajdonos	57	38	58	42	47
Alkalmi besegítő van	21	6	11	7	11
Másik vállalkozása is van	10	4	9	9	8
1991 óta alakult (új)	60	49	44	61	55
Átlagos összes foglalkoztatotti létszám (fő)	3,7	1,5	2,1	3,2	2,8
Demográfiai jellemzők, iskolai végzettség (arány, százalék)					
30 évesnél fiatalabb	13	14	19	20	16
Nő	37	40	40	37	39
Szakmunkás	25	22	35	23	25
Érettségizett	41	39	33	39	39
Diplomás	28	27	17	30	27
Előre menekülő vállalkozó	32	23	26	30	28
Jellemző tevékenységek, ágazatok (arány, százalék)					
Feldolgozóipar	16	15	12	11	13
Kiskereskedelem	26	15	21	23	21
Nem bolti kiskereskedelem	7	8	11	11	9
Tanácsadók	16	21	10	25	20

* A táblázatban és a további címzésben csak a tulajdonosok szerepelnek.

A kisvállalkozók 29 százaléka a vállalkozást részesíti előnyben a tartalékok felhasználásában, egynegyedük csak saját háztartására fordítja tartalékait. A harmadik, a legkisebb csoport (17 százalék) egyformán költ tartalékaiból a háztartásra és a vállalkozásra. Különválasztottuk a tartalékkal nem rendelkezők csoportját (29 százalék). (5. ábra)

A vállalkozásra lépés közvetlen oka
* tartalékok felhasználása szerinti négy csoportban

A vállalkozást előnyben részesítők. A jogi személyiségű vállalkozások közel fele került ebbe a csoportba. (További harmada pedig abba a csoportba tartozik, ahol nem említettek készpénztartalékot.) Mint az várható volt, a társas vállalkozások aránya a vállalkozást előnyben részesítő tulajdonosok között nagyobb, mint a teljes sokaságban. Háromnegyed részük teljes állásban vállalkozó. Az átlagosnál magasabb a nagyobb befektetést igénylő ipari tevékenységgel foglalkozók és a bolti kiskereskedelemben tevékenykedők aránya, és alacsonyabb a szaktanácsadóké és az ingatlanbérbeadóké. A vállalkozást előnyben részesítők jóval több, mint fele 1991 óta alakult (a mellékállásúak vállalkozásai ennél jóval nagyobb arányban újak).

Minden ötödik vállalkozás nullszaldós, kevesebb a nyereségesek és több a veszteségesek aránya, mint a teljes vállalkozói körben. A foglalkoztatottak létszámnövekedése - különösen a teljes állásúak vállalkozásaiban - látványosan nagyobb az átlagosnál. A vállalkozásba lépéskor ebben a csoportban volt a leginkább szükség arra, hogy a tulajdonos személyes anyagi erőforrásait is igénybe vegye (88 százalék). (Lásd 6. ábra.) S később is az átlagosnál nagyobb tőkebevonásra volt szükség mind a teljes és a mellékállásúak, mind a nyugdíjasok vállalkozásaiban. E csoporthoz tartozó teljes állásúak között vannak a létszámnövelő és tőkebevonást megvalósító kft.k, amelyek fele nyereséges, és a 4 millió forint feletti bevételkategóriába tartozik, tulajdonosaik közül minden harmadik még további vállalkozásban is érdekelt. Az átlagosnál jelentősen magasabb az üzletet, műhelyt, irodát fenntartók aránya, elsősorban persze a teljes állásúak között. A teljes állású bt.tulajdonosok azonban nem növelték a létszámot, és kevésbé vontak be erőforrásokat, s a többiekhez képest ők a legnagyobb arányban veszteségesek. A teljes állású egyéni vállalkozások többnyire az alacsonyabb bevételi kategóriákba tartoznak, és foglalkoztatotti létszámuk jellemzően változatlan maradt. A vállalkozásból szerzett jövedeleमारányokat vizsgálva az látszik, hogy a tulajdonosok kisebb hányada számára jelent az adott vállalkozásból szerzett jövedelem csupán kiegészítést.²⁴ A csoport jóval több, mint fele azonban teljes mértékben a megkérdezett vállalkozásból szerzi jövedelmét.

Kevesebb közöttük a korábban fizikai foglalkozású, a vállalkozást megelőző munkahelyeik megoszlása azonban nem különbözik lényegesen a teljes vállalkozói körétől. Mind a teljes, mind a mellékállásúak döntő többsége a 30-49 éves korosztályhoz tartozik, de az 50 évesnél idősebbek aránya valamivel magasabb az átlagnál.

A vállalkozást preferálók tehát viszonylag új cégek, társas vállalkozások tulajdonosai. A cégek

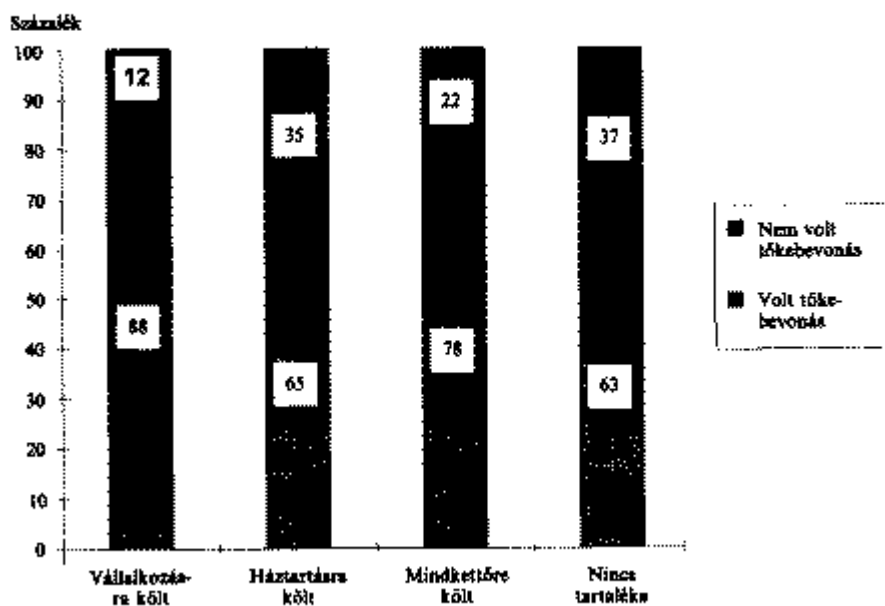
megalakítása nagy arányú tulajdonosi tőkebevitelt igényelt. Különösen a jogi személyiségű cégek növeltek létszámot - ami egyébként ebben a csoportban a legmagasabb (3,7 fő) -, a többi kisvállalkozás létszáma inkább változatlan maradt. A vállalkozásokból származó jövedelem többségük számára nem kiegészítő jellegű.

A derékhad 30-50 éves, jól képzett vezető vagy diplomás ügyintéző. Gazdálkodásuk állításuk szerint kevésbé nyereséges és nagyobb arányban nullszaldós, mint a kisvállalkozók teljes sokaságában. A kevesebb nyereséges, a sok veszteséges és nullszaldós vállalkozás, valamint a sok, házastársakkal együtt dolgozó mellékállású azt jelzi, hogy többen vannak közöttük a szükségképpen vagy szándékosan kevesebb adót fizetők. (Kétségtelen viszont, hogy ebben a körben foglalkoztatnak leginkább könyvelőt.) A kisvállalkozók világában offenzív, jó érdekérvényesítő képességgel rendelkező csoport (képzettek, vezető beosztásúak, sok vállalkozásban működnek egyidejűleg). Nagy magánérőt fektetnek a vállalkozásba, valószínűleg azért, mert ezek nagyobb, növekvő cégek, illetve az egyéniek jó megélhetést biztosító vállalkozásai.

A háztartásukat előnyben részesítők. Aligalig vannak közöttük cégek, az egyéni vállalkozók aránya 92 százalék. Ebben a körben a legnagyobb a mellékállásúak és a nyugdíjasok aránya. A teljes állásúak főként kiskereskedők és szállító kisiparosok, a mellékállásúak pedig tanácsadók és ügynökök. Ezek a vállalkozások jellemzően egyetlen ágazatban tevékenykednek.

Nem jellemző viszont, hogy más vállalkozást is működtetnek egyidejűleg. A teljes állásban vállalkozók jelentős többsége már korábban megalakult, a mellékállásúak pedig éppen ellenkezőleg: háromnegyed részük 1991 után jött létre. Érdekes, hogy e csoportban jóval nagyobb a nyereséges vállalkozások aránya, mint a teljes sokaságban. Feltűnően kevés viszont a nullszaldósoké és a veszteségeseké. Megalakuláskor csak a tulajdonosok kétharmada vállalt személyes anyagi áldozatot, szemben a vállalkozásaikat preferálókkal. (6. ábra.) A működőképesség fenntartásához szükséges erőforrásfelhasználásra szintén kisebb arányban került sor: minden tizedik teljes állásúnak kellett tőkét bevonnia, míg a mellékállásúaknak szinte egyáltalán nem volt erre szükségük. Kapacitásaikat - már amelyik cég esetében ez értelmes kérdés csupán mérsékelten használják ki. Bevételük az esetek 80 százalékában a legalacsonyabb kategóriába tartozik: évi 300 ezer forintnál kevesebb. A vállalkozásból szerezhető jövedelem kiegészítő jellegű, minden második tulajdonos összes jövedelmének csak legfeljebb felét keresi a megkérdezett vállalkozásban. A teljes mértékben ebből a vállalkozásból élők aránya a vállalkozásra orientált csoporttal ellentétben alig több, mint egyharmad.

A tulajdonosi tőkebevonás aránya
a tartalékok felhasználása szerinti négy csoportban

Átlagos létszámuk 1,5 fő, azaz kisebbek, mint a korábban elemzett csoport "kisüzemei". A foglalkoztatotti létszám stabilnak mondható, a létszámnövelők aránya kisebb az átlagosnál. Míg minden második vállalkozásra orientált tulajdonos foglalkoztat valamilyen formában könyvelőt (12 százalékuk jogászt és adminisztrátort is), a háztartást preferálók minden ötödikének van könyvelőre szüksége (jogász és adminisztrátor pedig elvétve fordul elő). A háztartásra orientált vállalkozásokban kevesebb az üzlet-, műhely és irodatulajdonosok aránya, mint a vállalkozást preferálók csoportjában, de kevésbé is van szükségük helyiségekre.

A háztartásukat előnyben részesítők között a teljes állásúak 77 százaléka 30-49 éves, s az egész sokaság teljes állású vállalkozói csoportjához viszonyítva kevesebb közöttük az ennél fiatalabb. Viszonylag sok a nő közöttük, különösen mellékállásban. A mellékállásúak többnyire érettségizettek, a nyugdíj mellett vállalkozókra pedig az jellemző, hogy magas a legfeljebb 8 általánost végzetek aránya, azaz kevésbé iskolázottak. A mellékállásúak (akik a diplomás ügyintézők közül kerülnek ki) munkahelye az átlagosnál nagyobb arányban állami vállalat és a költségvetés. Jellemző, hogy vagy egyedül, vagy csak házastársukkal dolgoznak együtt.

A háztartásukat előnyben részesítők egyfelől tehát a teljes állású, középkorú férfi, egyéni vállalkozó kiskereskedők és szállító kisiparosok, akik jellemzően egyedül dolgoznak, vállalkozásaikat nagyrészt 1991 előtt alapították. Bevételeik alacsonyok ugyan, vállalkozásaik azonban nagyobb arányban nyereségesek, mint az előző csoportban. Az ő számukra valószínűleg ez a vállalkozás a megélhetés forrása, és ennél többre nem is törekednek. A mellékállásúak ezzel szemben fiatal - inkább nő - tanácsadók és ügynökök, akiknek vállalkozásai többnyire veszteségesek. Ha van is partnerük a vállalkozásban, az jellemzően a házastárs. A nyugdíj mellett vállalkozók kevésbé iskolázottak, ingatlanbérbeadás és a kisipar a jellemző tevékenységük. Az amúgy is alacsony foglalkoztatotti létszám kevésbé csökkent ebben a csoportban: a működtetés nem igényelt tőkebevitelt, többnyire nyereséget könyveltek el, de van köztük (10 százalék) - többnyire mellékállású -, akinek nem volt bevétele. A vállalkozásból származó jövedelem a máshonnan származó jövedelmek (nyugdíjak) kiegészítését szolgálja a többség számára.

Két - egymástól igencsak különböző - kisvállalkozói típus rajzolódik ki. Az egyik a teljes állású

egyéni, régebbi és nyereséges kisvállalkozásoké, amelyekben tőkebevitelre kisebb arányban került sor, létszámuk alacsony, nem változott. Ide tartoznak a régi "maszekok". A másik típus az iskolázott, fiatal, állami és költségvetési munkahelyen dolgozó, főként nők mellékállású - jövedelemkiegészítő - vállalkozásai, akik közül minden tizedik nem tudott bevételt produkálni. Ők a főállású munkahelyet mint kézenfekvő piacot használhatják szűkös, de viszonylag stabil jövedelemkiegészítő tevékenységükhöz.

Kettős orientáció, a háztartásba és a vállalkozásba egyaránt befektetők. Ez a csoport a legkisebb a jellemzett kategóriák között. Majdnem háromnegyed részük teljes állásban tevékenykedik, minden ötödik pedig mellékállású. Csupán minden tizedik vállalkozás működik társas formában. Nagyrészt régebbiek, csakúgy, mint a háztartást előnyben részesítők. Tevékenységi területük a kiskereskedelem, a vendéglátás és az építőipar. Ebbe a csoportba tartoznak legnagyobb arányban olyan vállalkozások, amelyek csak egyetlen ágazatban érdekeltek (76 százalék).

A teljes és mellékállásúak azonban nemcsak egy, hanem több más vállalkozásban is részt vesznek, s ebben a vállalkozásra orientáltak csoportjához hasonlítanak.

A foglalkoztatottak átlagos létszáma 2,1, a két előző csoporthoz viszonyítva közepes méretűek. A foglalkoztatotti létszám minden ötödik vállalkozásban nőtt, csökkenés csak minden huszadikban tapasztalható, és ez kisebb az átlagosnál. Negyven százalékuk könyvelőt is foglalkoztat, magasabb arányban említették jogász és ügyintéző titkár foglalkoztatását is, mint a háztartásra orientált vállalkozók. Inkább házas társaikkal dolgoznak, rokonaikkal kevésbé. Az ismerősöknek a mellékállású vállalkozók körében van jelentős partneri szerepe. Nem hiányzik ebben a csoportban az iroda, a műhely és az üzlethelyiség.

Megalakuláskor a tulajdonosok közel 80 százaléka volt kénytelen személyes vagyonát (vagy annak egy részét) mozgósítani. A mellékállásúak csoportját kivéve jelentős további tőkebevonásra is szüksége volt az ide tartozó vállalkozóknak. Ebben a vállalkozást preferáló csoporthoz hasonlítanak. Bevételeik alacsonyabbak, de a háztartást preferálók csoportjához képest nagyobb azok aránya, akiknek legfeljebb egymillió forint volt a bevételük 1992ben. A vállalkozások közel 60 százaléka nyereséges volt 1992ben, elenyésző számú közöttük a bevétellel nem rendelkező vállalkozás. (Ebben pedig a háztartásukat előnyben részesítők csoportjához hasonlítanak.) A tulajdonosok közel 60 százaléka teljes mértékben ebből az üzleti tevékenységből él.

A teljes állású tulajdonosok jelentős részben fiatalok, majdnem kétharmaduk legfeljebb 40 éves, az egyébként is fiatalabb mellékállásúak között ebben a csoportban még erőteljesebb a harminc alattiak és a nők részvétele. A tulajdonosok között sokkal kisebb az érettségizettek és a felsőfokú végzettségűek aránya, minden harmadik szakmunkás végzettségű. A végzettségnek megfelelően előző beosztásukra is a szakmunkás foglalkozás jellemző: minden második tulajdonos szakmunkás beosztásban dolgozott. (Kevesebb közöttük a vezetőből vagy diplomás ügyintézőből lett vállalkozó).

A kettős orientációjú csoportba tehát döntően régebben alakult egyéni vállalkozások tartoznak, amelyek nem túl nagy létszámúak, nagy anyagi erőfeszítést igényeltek a tulajdonosoktól a kezdet kezdetén is és a működés során is. A vállalkozás a tulajdonosok több, mint felének biztosítja teljes jövedelmét. Jellegzetesen nem növekednek, egyetlen ágazatban, de több vállalkozásban dolgoznak egyidejűleg. Nyereségesek és házas társaikat vonják be az üzletbe. Többségük nincs 40 éves, a teljes állásúak iparosok és szállítók, a mellékállásúak kiskereskedők és ügynökök, a teljes sokasághoz viszonyítva több az építőipari és a vendéglátó vállalkozások aránya ebben a csoportban. Régebbi, nyereséges, nagyobb bevételű, jobb kapacitáskihasználással működő termelők és szolgáltatók (kistermelők), nem csupán "védekezők", mert erejükhez képest befektettek és másik vállalkozásuk is van. Fiatalok, a vállalkozásból tartják fenn háztartásukat.

Akiknek nincs készpénztartalékuk. Első gondolatunk az volt, hogy bizonyára két eltérő vállalkozótípus kerül ebbe a csoportba: a nagyon kicsi és jövedelmüket azonnal a háztartásban elfogyasztók rétege és a valódi céggént üzemelő, jól működő vállalkozások, amelyek

gazdálkodásában "készpénztartalék" formájában felhalmozás nem is jöhet szóba. A vizsgált csoport azonban ennél változatosabb képet mutat: a vállalkozások közel egyharmada mellékállású, ez az arány jóval meghaladja a teljes sokaságban talált mellékállásúak arányát. Csakúgy, mint az összes vállalkozásban, 17 százalék a társas vállalkozás aránya, melyek között valamivel több a betéti társaság. Minden tizedik teljes és mellékállású részt vesz másik vállalkozásban is, ami az átlagosnak megfelelő érték. Közöttük a legnagyobb a vállalati átalakulás során létrejött cégek aránya (4 százalék).

A megalakuláskor sokkal kisebb arányban volt szükségük a tulajdonosoknak arra, hogy saját erőforrásaikat mozgósítsák, s különösen alacsony ez az arány, ha a vállalkozásra orientált csoporttal hasonlítjuk őket össze. Az utóbbi két év tőkebevonásai átlagosnak mutatkoznak, bár sokuk számára az "utóbbi két év" egyet jelenthetett a megalakulással, mivel ezek a vállalkozások - különösen a teljes állásúaké- inkább 1991 után alakultak.

Kapacitásait csak minden negyedik vállalkozás használja ki teljes mértékben (mint a vállalkozásra orientáltak esetében), de a többség legfeljebb "félgözzel" dolgozik. Az átlagos létszám viszonylag magas: 3,2 fő, a foglalkoztatottak száma ebben a körben valamivel nagyobb arányban csökkent az átlagosnál. Majdnem minden negyedik vállalkozó azt állította, hogy nem volt bevétele 1992ben, és kiugróan sok közöttük a veszteséges vállalkozás. A bevételt nem közlők aránya is magas, a többiek pedig leginkább alacsony bevételkategóriába sorolták vállalkozásukat (éppen úgy, ahogy a háztartást előnyben részesítők). Ebben a csoportban a legnagyobb azok aránya, akiknek a megkérdezett vállalkozásból egyáltalán nem származik jövedelmük, mint láttuk, bevételük sincs, tehát induló (vagy éppen tönkremenő) vállalkozások. Kétötödük azonban teljes mértékben a kérdezett vállalkozásból szerzi jövedelmét, egyharmaduk pedig legfeljebb jövedelme felét keresi meg a kérdezett vállalkozásból. Összességében a csoport fele máshonnan szerzett jövedelmekből él, illetve a vállalkozásból származó jövedelem azt egészíti ki.

Tanácsadó a csoport egyharmadát kitevő, döntően férfiakból álló mellékállásúak kétötöde, a többiek leginkább mellékállású ügynökök. A teljes állásúak a hagyományos hazai magán-tevékenységek - kiskereskedelem és szállítás - ágazataiba tartoznak. Az inkább fiatal vagy negyven feletti teljes állásúak ugyancsak kétötöde érettségizett, és az átlagosnál kevesebb közöttük a szakmunkások aránya, a mellékállásúak közel fele pedig diplomás. A vállalkozásba lépés előtt a tulajdonosok jellemzően (diplomás) ügyintézők voltak. Munkatársaik pedig az átlagosnál kisebb arányban kerültek ki az ismerősök közül.

Ebben a csoportban jelent meg tehát a jogi személyiségű vállalkozások (kft.k) mintegy harmada, itt a legmagasabb az átalakulás során létrejött vállalkozások aránya, amelyekbe feltehetően ezért nem kellett (magán)vagyont befektetni. A csoportban azonban magas az egyéni vállalkozók aránya is. Jellemző altípusuk a főleg mellékállású, felsőfokú végzettségű, többnyire férfiakból álló csoport, akik főállásban rt.k, kft.k dolgozói, tanácsadó cégeket működtetnek, ami nem tőkeigényes; sokuknak nem is volt bevétele - valószínűleg azért, mert nemrég alakultak -, vagyis nem is jöhetett létre "tartalék". Mintánkban egyébként majdnem minden ötödik újonnan alakult, tartalékokkal nem rendelkező vállalkozás.

Összefoglalás

Dolgozatunk több kérdésre keresett választ. Az első kérdés: mivel magyarázható a vállalkozások számának rohamos gyarapodása. A szaporodás feltehetően több jelenség eredménye. Az első az állami munkahelyek, állami munkavállalás lehetőségének csökkenése, illetve elbizonytalanodása. Ez a folyamat bizonyára gyarapította a társas vállalkozások számát, de egyéni vállalkozások is születhettek így. Másfelől azok a kezdeményezésre kész, viszonylag megalapozott szakmai tapasztalatokkal, piacképes tudással és kapcsolatrendszerrel felvértezett szakmunkások, akiknek erre lehetőségük - és elég bátorságuk - volt, vállalkozást alapítottak. A második ok az adóelkerülési, jövedelemmaximalizálási törekvés, amelyre a jogszabályok lehetőséget adnak. A szféra növekedésének harmadik oka az életszínvonal megőrzésének, növelésének vágya, a vállalkozói forma ugyanis többféle lehetőséget ad a jövedelemszerzésre, illetve kiegészítésre.

A második kérdés, amire választ kerestünk, hogy milyen társadalmi összetételű a vállalkozóknak nevezett nagyon heterogén csoport, és változotte összetétele az elmúlt öt évben. A tipikus vállalkozó ma is, mint 1988ban, a középkorú, iskolázott férfi. Megindult azonban a vállalkozói kör fiatalodása, valamint a nők és a diplomások beáramlása. Ebben az értelemben tehát változott, és valószínűleg további átalakulások elé néz. Feltűnik, ha csak halványan is, a vállalkozói terjeszkedés, növekedés. Jelentős a több vállalkozásban részt vevők aránya, ami persze nem mindig jelent piaci terjeszkedést, ez az adóelkerülésnek is ismert módja.

A harmadik kérdés az volt, hogyan lehet ezt a rendkívül heterogén, sok százezres csoportot jellegzetes, egymástól elkülönülő rétegekre bontani. Kézenfekvő, hogy a vállalkozók sokaságát aszerint csoportosítjuk, hogy teljes állásban, mellékállásban vagy nyugdíj mellett vállalkozik valaki. Mégsem elégedhetünk meg kizárólag ezzel a csoportosítással, mert egyrészt a teljes állású vállalkozók között az egyéniek tömege elkülönül a jogi személyiségű cégek tulajdonosaitól, másrészt a vállalkozói, önfoglalkoztatói, életszínvonal megőrzőjavítói, előnykereső stb. mentalitás minden tulajdonosi csoportban fellelhető, ha nem is azonos arányban. Ezért kíséreltük meg a preferenciáik mentén meghatározni néhány tipikus csoportjukat: a *vállalkozásra orientált offenzív*, jó érdekérvényesítő képességű, jól képzett tulajdonosok viszonylag új, veszteséges vagy nullszaldós, ám növekvő létszámú cégei; az idősebb teljes állásúak régebbi, kevésbé növekvő, de inkább nyereséges (kistermelő, szolgáltató), *megélhetést biztosító* vállalkozásai; a fiatal, iskolázott (nők) mellékállású, inkább *jövedelemkiegészítő* tevékenysége, amelyből gyakran nincs bevétel; a több vállalkozásban is érdekelt fiatal egyéni vállalkozók tőkebefektetést is igénylő, nem létszámnövelő, ám nyereséges, *kettős orientációjú* cégei; a mellékállású, főként felsőfokú végzettségű, (férfiak) nem tőkeigényes, viszonylag új tanácsadó vállalkozásai, valamint az átalakulásból lett cégek kis csoportja. A preferenciák szerinti kategóriák és típusok közül azok a vállalkozások biztosítanak nagyobb arányban teljes mértékű megélhetési forrást tulajdonosaiknak, amelyekben a tartalékokat a vállalkozásba fektetik. A háztartást preferáló önálló nagy része - annak ellenére, hogy tartalékaikat közvetlenül a háztartás beruházásaira vagy folyó kiadásaira fordítják - nem tud megélni kizárólag a vállalkozói tevékenységből. A megélhetés szempontjából a vállalkozásuk és háztartásuk finanszírozását elkülönítő, vállalkozásra orientáltak eredményesebbek.

Nem tudtuk kikerülni elemzésünkben a vállalkozáskutatás csapdáját: a "piacon" és a gazdaságtudományokban oly egyértelmű terminusok, mint a nyereség, veszteség értelmezése a kisvállalkozók jellemzésében bizonytalan. Ha azzal a kérdéssel nem is vesződünk, hogy megfelele a valóságnak az az összeg, amit nyereségként, bevételként bevallanak, akkor sem bizonyos, hogy önmagában a nyereségeség vagy veszteségeség tényéből nyilvánvalóan következtethetünk a tevékenység eredményességére. Egyáltalán nem bizonyos, hogy a papíron nyereséges vállalkozás az igazán életrevaló, sikeres. Lehet, hogy a nullszaldósok vagy veszteségesek gyarapodnak gyorsabban, ők hatékonyabbak, ők akkumulálnak, ők teremtenek munkahelyet és bővítik piacukat, profiljukat - a kimutatott súlyos veszteségek ellenére. Ők ugyanis nem fizetnek nyereségadót, amit "normális" körülmények között egy jól működő vállalkozó többékevésbé megtesz. A nehézségek sorát még hosszan lehetne folytatni. A fogalmak kiüresedése, eredeti jelentésük elbizonytalanodása nem könnyíti a kutatók dolgát, s újabb kihívást vetít előre.

Hivatkozások

BAUMOL, V. J. [1994]: A vállalkozások produktív, improduktív és destruktív formái. Replika, 15-16.

CZAKÓ ÁGNES [1994]: Kapcsolathálózatok szerepe a magyar gazdaságban. (Kézirat.)

CZAKÓ ÁGNES-KUCZI TIBOR-LENGYEL GYÖRGY- VAJDA ÁGNES [1994]: Vállalkozások és vállalkozók, 1993. KSH, Budapest.

FUTÓ PÉTER-KÁLLAY LÁSZLÓ [1994]: A kis és középvállalkozások elterjedése és szerkezete. Statisztikai Szemle, 10. sz.

GÁBOR R. ISTVÁN [1994]: Kisvállalkozás Magyarországon - virul vagy satnyul? Közgazdasági Szemle, 7-8. sz.

KÖHEGYI KÁLMÁN [1994]: Az ipari szövetkezetek és a magángazdaság térhódítása. Európa Fórum, IV. évf. 3. sz.

KONDRATOWICZ, A.-MACIEJEWSKI, W. [1994]: Small and Medium Private Enterprises in Poland. Adam Smith Center Warsaw, International Center for Economic Growth, San Francisco, Varsó.

KSH [1993]: Munkaügyi adattár. Foglalkoztatottság és kereseti arányok 1991-1993. Budapest.

KSH [1994a]: Statisztikai havi közlemények. KSH, Budapest, 11. sz.

KSH [1994b]: Társadalmi tagozódás, mobilitás. KSH, Budapest.

KSH [1994c]: Munkaerőfelmérés 1993. Adattár, Budapest.

KUCZI TIBOR-VAJDA ÁGNES [1990]: A kisvállalkozók társadalmi összetétele. Zárótanulmány. KSH-Munkaügyi Kutató Intézet, Budapest.

LAKI MIHÁLY [1994]: A magánvállalkozások növekedésének esélyei Magyarországon. Külgazdaság, 12. sz.

LAKY TERÉZ [1987]: Eloszlott mítoszok, tétova szándékok. Valóság, 1987. 7. sz.

LAKY TERÉZ [1994a]: A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok. Figyelő Rt., Budapest.

LAKY TERÉZ [1994b]: A magángazdaság kialakulásának hatásai a foglalkoztatottságra. Közgazdasági Szemle, 6. sz.

LAKY TERÉZ [1994c]: Vállalkozások a Starthitel segítségével. (Kézirat.)

LENGYEL GYÖRGY [1994]: Vélemények a gazdaságról. Magyar Háztartás Panel. Műhelytanulmányok 5. Társadalmi átalakulás 1992-1994. Budapest.

Magyar Háztartás Panel. Műhelytanulmányok 5. Társadalmi Átalakulás 1992-1994. KSH, TÁRKI, BKE, Budapest, 1994. 10-11. o.

Még lassúbb lesz a cégbejegyzés? Népszabadság 1995. január 28.

TELEGDI LÁSZLÓ [1994]: Változások a feldolgozó és építőipari kisvállalkozások reprezentatív és évközi megfigyelésében. Gazdaság és Statisztika, 5. sz.

* A dolgozat alapjául szolgáló kutatást a KSH Társadalomstatisztikai Főosztálya és a BKE Szociológia tanszéke végezte az Országos Tudományos Kutatási Alap, a Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány és a PEW Alapítvány támogatásával. A kutatás első eredményeit 1994ben közzétük (CZAKÓ-KUCZI-LENGYEL VAJDA [1994]).

¹ A magyar gazdaság nyilvántartási rendszerén belül - terminológiai konvenció következtében - egyéni vállalkozóknak nevezik a kiskereskedőket, kisiparosokat, önálló szellemi tevékenységet végzőket, akik foglalkoztatási nézőpontból önfoglalkoztatók. Társas vállalkozásnak nevezik hazánkban a

céggként bejegyzett üzleti tevékenységet folytatók kisszervezeteit, ami megfelel a nemzetközi gyakorlatnak. Dolgozatunkban a hazai elnevezésnek megfelelően mi is kis és közepes vállalkozókról beszélünk, és ebbe a kategóriába beleértjük mind az egyéni önállókat, mind pedig a kis létszámú (50 főnél kevesebb alkalmazottat foglalkoztató) cégeket.

² A kisvállalkozók tipikus gazdálkodói magatartásáról részletesen Laky Téréz írt (LAKY [1987]).

³ Az adatfelvétel 1993 őszén készült, 1679 egyéni és társas, 50 főnél kevesebb alkalmazottat foglalkoztató, nem mezőgazdasági vállalkozás tulajdonosától kaptunk feldolgozható információt. A mintát a KSH gazdálkodó szervezeteket nyilvántartó regiszteréből vettük, és az egyszerűbb felkeresés céljából csak olyan szervezeteket jelöltünk ki, amelyek az Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszerhez (ELAR) tartozó településeken működnek. (A mintavételről részletesebben: CZAKÓ-KUCZI-LENGYEL-VAJDA [1994].)

⁴ "Üres" vállalkozásnak nevezi LAKI [1994] azokat a vállalkozásokat, amelyeknek nincs sem inputja, sem outputja, csupán egyedi, kedvező lehetőségek - vám vagy adókedvezmény, olcsóbb gépkocsi megszerzése - megragadására alkalmasak. Az adókedvezmények kihasználására születő "fantomcégek" létezése a Fővárosi Bíróság szakemberei számára is nyilvánvaló: "A tapasztalatok azt mutatják, hogy a bejegyzett cégek 35-40 százaléka »falból«, kizárólag a különböző áfa, szja és más kedvezmények kihasználására alakult." (Népszabadság, 1995. január 28.) "Fantomcégek" létezéséről és a mi felvételünkhöz hasonló megkérdezési nehézségekről számolnak be lengyel kutatók is: "...ezeket a cégeket kizárólag azért létesítették, hogy igénybe vehessék azokat az ideiglenes adókedvezményeket, amelyek az új cégeknek járnak." (KONDRATOWICZ-MACIEJEWSKI [1994]).

⁵ A feldolgozó és építőipari kisvállalkozások megfigyeléséről publikált módszertani dolgozat a nem megkérdezhető vállalkozások körében hasonló megszûnési arányt közöl (TELEGDI [1994]).

⁶ A KSH regiszterében megkülönböztetik a működő és a nem működő vállalkozásokat. Az adatfelvétel mintája természetesen a működő vállalkozásokat nyilvántartó regiszterből készült.

⁷ Az adatforrások között vannak adminisztratív regiszterek, melyek elsődleges célja nem a statisztikai megfigyelés, hanem a nyilvántartás (APEH, társadalombiztosítás, KSH). Az adatforrások másik típusa kifejezetten statisztikai (szociológiai) megfigyelésre törekszik: például a vállalkozások tevékenységére vonatkozó statisztikai felmérések, a lakossági megkérdezésen alapuló munkaerőfelmérések és a kismintás szociológiai felvételek.

⁸ A KSH ELAR Munkaerőfelmérés 1994-1995. c. kérdőíve szerint a foglalkozási viszony meghatározására egyegy lehetőséget választhatnak a megkérdezettek: alkalmazottak a vállalkozásoknál vagy egyéni vállalkozónál, illetve kft.tagok, más társas vállalkozás tagjai vagy önálló vállalkozók stb.

⁹ Laky Téréz adatgyűjtése.

¹⁰ Ennek problematikus mivoltáról részletesen ír Gábor R. István (GÁBOR [1994]).

¹¹ Elemzésünkben a kisvállalkozók három fő csoportjáról beszélünk: *Teljes állásban vállalkozónak* azt tekintjük, akinek nincsen munkaviszonya magánszférán kívüli szervezettel. *Mellékállásban vállalkozók* azok, akiknek van másik munkahelye, munkaviszonya a magánszférán kívül. A harmadik csoport a *nyugdíj mellett vállalkozóké*. Esetenként megemlítjük külön azt a vállalkozói réteget, melynek tagjai *egyszerre több vállalkozásban is részt vesznek*, vagyis a felkeresett vállalkozáson kívül egy vagy több másik vállalkozásnak is tulajdonosai. A teljes állású többszörös vállalkozók aránya mintánkban 7 százalék, a teljes állású egyszeres vállalkozóké 56 százalék, a mellékállásban

vállalkozóké 24 százalék, a nyugdíjasoké 10 százalék. A megkérdezettek közé alkalmazottak is bekerültek, arányuk 3 százalék volt.

¹² Az 1988as kutatás csak a főállásban vállalkozókra terjedt ki, ezért összehasonlító adatokkal csak erre a körre vonatkozóan rendelkezünk.

¹³ A jogi személyiséggel nem rendelkező és az egyéni vállalkozások között ez az arány 2-3 százalék. Az említett lengyel vizsgálatban hasonlóan alacsony arányban (12 százalék) találtak privatizációból született cégeket a kis és közepes vállalkozások között (KONDRATOWICZ-MACIEJEWSKI [1994] 33. o.).

¹⁴ Itt jegyezzük meg, hogy bár adatgyűjtésünk eredetileg a kis és közepes vállalkozásokra vonatkozott, elemzésünkéből kiderült, hogy a foglalkoztatottak száma alapján közepesnek nevezhető vállalkozások aránya csupán 10 százalék (20 főnél több összes foglalkoztatott).

¹⁵ Így jött létre sok szolgáltató kisvállalkozás, például a fodrászok, kozmetikusok sokszor nem is önszántukból váltak ki a (kis)szövetkezetből, ahová korábban tartoztak, hogy később önálló üzletként - kisvállalkozásként - üzemeltessék azt az üzletet, ahol dolgoztak. Ehhez nem volt szükség saját kezdőtőkére (holott a vállalkozás, amit megalapítottak, normális körülmények között tőkeigényes: üzlet, bonyolult, drága felszerelés stb. kell hozzá).

¹⁶ FUTÓ-KÁLLAY [1994] szerint "informális privatizáció". Ezt nevezi KÖHEGYI [1994] "osztogatásos privatizációs" technikának.

¹⁷ Ennek részletes elemzését, a hivatalos és ismerősi kapcsolatok leírását lásd (CZAKÓ [1994]).

¹⁸ A bevételeket nem közlők összetétele nem különbözik lényegesen az összes vállalkozás összetételétől. A rendelkezésre álló információkból azonban nem becsülhetjük a számla nélküli forgalom adatait.

¹⁹ BAUMOL [1990] gondolatébresztő írásában produktív, nem produktív és destruktív vállalkozásokról beszél aszerint, miként veszik ki részüket az új erőforrások "megteremtésében" a vállalkozók. Mi "előnykeresőknek" nevezzük azokat a vállalkozásokat, amelyek Baumol szóhasználatában "járadékvadásznak" (rent seeking) minősülnek.

²⁰ A lengyel vállalkozók is hasonló módon jutnak hitelhez (KONDRATOWICZ-MACIEJEWSKI [1994]). Hozzáteesszük, hogy a magyar társas vállalkozók elsősorban nem a rokonoktól, hanem a banktól vesznek fel hitelt.

²¹ A jobb pozícióban levő vállalkozók jutottak Starthitelhez (LAKY [1994c]).

²² A magyar cégjogszabályok egyértelműen megkülönböztetik a jogi személyiséggel rendelkező és a jogi személyiség nélküli vállalkozásokat. Az egyéni vállalkozók és a társas vállalkozások egy része nem rendelkezik jogi személyiséggel, azaz a vállalkozás és a háztartás vagyona nem különül el, a vállalkozó teljes vagyonával felel tevékenységéért.

²³ Az eredeti kérdésre kilenc, általunk felsorolt tartalékfelhasználási lehetőség közül a három legjellemzőbbet lehetett megnevezni, s az együttes előfordulások alapján képeztük azt a mutatót, amely statisztikai csoportosításunk alapja.

²⁴ Az összes jövedelem legfeljebb fele származik abból a vállalkozásból, amelyről az adatokat gyűjtöttük.